

собственных). Она формировалась в течение длительного времени в сложных историко-культурных и лингвистических условиях. В ней отражены различные моменты этногенетической и этнокультурной истории каракалпаков: истоки, многовековые напластования, межэтнические связи.

Заключение. Развитие каракалпакской антропонимической системы ведет не только к появлению одних антропонимов, но и к исчезновению других, в основном древних, представляющих особую языковедческую ценность. Это в полной мере касается и фамилий.

Современная каракалпакская официально принятая трехчленная антропонимическая модель «имя – отчество – фамилия» (Досжан Сипатдинович Насыров) или более распространенная в сфере официально делового общения модель «фамилия – имя – отчество» (Нурмухаммедов Марат Контилеуович) вырабатывались под влиянием русской официальной антропонимической системы.

Таким образом, семейная, унаследованная фамилия каракалпака (каракалпачки) официально оформляется по единой формуле: фамилия – имя – отчество.

Литература

1. Бегматов Э. Антропонимика узбекского языка. Автореферат кандидатской диссертации. – Ташкент: 1965.
2. Никонов В.А. 1) Имя и общество. – М.: 1974; 2) География фамилий. – М.: «Наука», 1988; Суперанская А.В., Суслова А.В. Современные русские фамилии. – М.: «Наука», 1984; Суперанская А.В. Имя – через века и страны. – М.: «Наука», 1990; Теория и методика ономастических исследований. – М.: «Наука», 1986; Алиев Г.Р. Лингвистические и экстралингвистические факторы в антропонимии. Автореферат докторской диссертации. – Алма-Ата: 1989 и другие.

3. Никонов В. А. География фамилий. – М.: «Наука», 1988.

РЕЗЮМЕ. Бу мақолада қарақалпоқ халқида фамилияларнинг шаклланиши, ривожланиш тарихи ўрганилган. Шунга қўра, қарақалпоқ фамилияларининг лексика-семантик анализи ва классификацияси, ўларнинг лексик таркиви кўрсатилган.

РЕЗЮМЕ. В статье изучаются история возникновения, формирования и становления фамилии у каракалпаков. Даны лексико-семантический анализ и классификация каракалпакских фамилий, их лексические основы.

SUMMARY. The article studies the history of the origin, formation and development of the surname among the Karakalpaks. A lexical-semantic analysis and classification of Karakalpak surnames, their lexical bases are given.

ХАЗИРГИ ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛИНДЕ ҚОСПА ГЭПЛЕР ФОРМАСЫНДАҒЫ ПАРЦЕЛЛЯЦИЯ КОНСТРУКЦИЯЛАРЫ

Т.Ж.Халмуратов – филология илимлерининг кандидаты, доцент

Ўжсинияз атындағы Нөкис мамлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: қўшма гаплар, боғланган, эргашган, боғловчисиз боғланган қўшма гаплар, парцелляция, гапнинг парчаланиши, асосий гап, парцеллят.

Ключевые слова: сложное предложение, сложносочиненное, сложноподчиненное, бессоюзное предложения, парцелляция, расчленение предложения, базовое предложение, парцеллят.

Key words: compound sentence, compound sentence, compound sentence, conjunctionless sentence, partcellation, sentence division, basic sentence, partcellator.

Кирисиў. Соңғы жыллары тилдиң басқа тараўлары сыяқлы қарақалпақ тили синтаксиси тараўында да сезилерли дәрежеде өзгерислер болып атырғанлығы байқалады. Атап айтсақ, хазирги ўақытта әдебий тил нормаларына кирмеген, бирақ аўызеки тилде хәм әдебий шығармаларда кең түрде қолланылып жүрген грамматикалық кубылыс ретинде парцелляция кубылысын изертлеў хазирги заман тиллериниң синтаксиси тараўының раўажланыў барысы ҳаққындағы пикирлерди байытыўы мүмкин.

Әдебиятларға шолыў хәм методология. Изертлеўдиң актуаллығы – парцелляция конструкцияларының, атап айтқанда, қоспа гәплерлер (буннан былай -ҚГ) формасындағы парцелляция конструкцияларының әхмийети, олардың функционаллық өзгешиликлери ҳаққында қарақалпақ тилинде илимий жумыслардың жетерли дәрежеде емеслиги. **Мақаланың мақсети** – қоспа гәплер формасындағы парцелляция конструкцияларының қарақалпақ тили синтаксисинде өзине тән қәсийетлерге ийе екенлигин көрсетип берий.

Парцелляция конструкциялары (француз тилинен Parseller «дара-дара компонентлерге бөлий, бөлшеклеў» – Х.Т.) ХХ-әсирдиң екінши ярымынан баслап илимпазлардың изертлеў объектине айлана баслады.

Сырт ел илимпазларының илимий жумысларын алып қарайтуғын болсақ, бул кубылысқа биринши мәртебе кеўил аўдарған француз илимпазы М. Коэн ди айтып өтсек болады. Ол өзиниң «История одного языка» атлы мийнетинде қоспа гәплердиң бөлшеклениўин хәм гейпара гәп ағзаларының ноқат соңына өтетуғынлығын көрсетип өткен еди [1:14]. Россия илимпазларының илимий мийнетлеринде парцелляция термини А.Ф.Ефремов тәрәпинен енгизилип, ол бүгинги күнде де кең қолланылып келмекте [2].

Ўзбек тили лингвистикасында кең көлемдеги Ш.М.Хайдаровтың «Бадий матнда парцеллятив конструкцияларнинг қўлланилиши» (2023 жылы жарық көрген) атлы монографиясын айтып өтсек орынлы болады [Хайдаров].

Буннан алдыңғы мақаламызда соңғы жыллары тилдиң басқа тараўларында сыяқлы қарақалпақ тили синтаксисинде де сезилерли дәрежеде өзгерислер болып атырғанлығы ҳаққында айта отырып, хазирги күнде әдебий тил нормаларына кирмеген, бирақ көркем әдебият шығармаларында хәм аўызеки тилде кең түрде қолланылып жүрген парцелляция кубылысы жай гәплер менен бир қатарда, қоспа гәплерде де ушырасатуғынлығы ҳаққында пикирлерди билдирген едик [15:62-64].

Талқылау хэм нәтийжелер. Бул мақаламызда әдебий шығармаларда көптеп ушырасатуғын қоспа гәплер формасындағы парцелляция конструкцияларына толығырақ тоқтап өтиўди мақул көрдик. Анализ ретинде қолланылған гәп-сөйлеўлер қарақалпақ прозасының сөз шеберлери Т.Қайыпбергенов, К.Каримов, К.Мамбетов, Ш.Сеитов, М.Нысанов хэм т.б. авторлардың шығармаларынан алынды.

Аўызеки тилде интонациялық тәрептен, ал жазба тилде ноқат жәрдеминде өзине тәнлиги менен айырылып туратуғын парцеллят гәптиң тийкарғы бөлими менен грамматикалық, семантикалық хэм коммуникативлик бир пүтинликти пайда етип, информациялық хэм тәсир етиўши функцияларды атқарады. Усы көз қарастан, парцелляция көп функциялы универсал қубылыс болып, ол автордың коммуникатив жақтан өз ойын билдириў мақсетинде белгили бир гәп бөлегин айрықша түрде көрсетип өтиў куралы болып табылады.

Усы мәнисте автордың ишки ойларын, сезимлерин толығырақ түрде жеткерип бериў ушын ПК әдебиятта көркем образ жаратыў куралы ретинде қоланынылып, хәр түрли синтаксистлик конструкцияларда өзине тән өзгешеликлерин хәр қыйлы усылда (жай гәплерде парцеллят – биргелкили баянлаўыш, биргелкили анықлаўыш орнында хэм т.б.), соның менен бир қатарда қоспа гәплер формасында да көрсетеди.

Мәлим болыўынша, «Қоспа гәп еки ямаса бир неше жай гәплердің синтаксистлик байланысынан дүзилетуғын бир пүтин синтаксистлик бирлик. Қоспа гәптиң қурамына кирген жай гәплер толық предикативлик орайға ийе болады, бирақ олар өз алдына қоланылған жай гәплер менен тең бе-тең қаралмайды... Қоспа гәптиң пикир тыянақлылығы олар неше жай гәптен қуралса, сол комплекстің бир пүтинлиги арқалы билдириледі [3:5].

Қоспа гәплердің парцелляциясы мәселелерин үйрениўге арналған көп қана жумысларда парцелляцияға ушыраған қоспа гәплердің сыпатлаў принципери әдетте «парцелляцияланбаған» қоспа гәплерди сыпатлаў принципериен еш айырмашылығы жоқ, яғный сыпатлама қоспа гәплердің дәстүрий структуралық-семантикалық классификациясына сәйкес қурылған.

Синтаксистлик көз-қарастан гәптиң екиге бөлиниўи интонациялық иркинис, ал жазыўда ноқат жәрдеминде жүзеге келеди. Бундай процесс автор тәрепинен гәптиң бөлшекленген екінши компонентин (парцеллятын) арнаўлы түрде айырып көрсетип бериў ушын стилистикалық мақсетте әмелге асырылады. Мысалы, салыстырың: *Қудаға шүкир, усықараға келип қазақлардың жәрдеми менен және бой тикледик. Бирақ тик жарда турған сыяқлымыз* (4:25).- *Қудаға шүкир, усықараға келип қазақлардың жәрдеми менен және бой тикледик, бирақ тик жарда турған сыяқлымыз.*

Көрсетип өтилген дәнекерли парцелляцияланған дизбекли қоспа гәптиң дүзилиси парцелляцияланбаған дәнекерли дизбекли қоспа гәптен айырмашылығы жоқ. Бизің пикиримизше, қоспа гәплердің парцелляцияланыўын тек қана шығарманың стили хэм дүзилиси менен байланыстырмастан, ал автордың ишки сезими менен байланыста қараў керек. Бул жерде, сөз

устасы гәпте сәўлеленген ўақыядағы фрагменттиң мазмунын, соның менен бирге парцелляция тәсирин күшейтиў ушын **бирақ** дәнекери алдынан ноқат белгисин қойып, қоспа гәпти екиге бөлген. Автор қоспа гәптиң екінши бөлеги, яғный **Бирақ тик жарда турған сыяқлымыз** парцелляты жәрдеминде өзиниң ишки сезимин, яғный өз тарийхында көп-қана қуўдалаўларға ушыраған халқынын туўысқан қазақ халықының жәрдеми менен бой тиклегенин айта отырып, бул жерде де теңлик таба алмағанлығын көрсетип өтеди.

Бундай мазмундағы конструкцияларды Ш. Сеитовтың қәлемине тийисли төмендеги қатарларда да көрсек болады: *Оны (наманы), улыўма, ҳеш ким де тыңлап қөрмеген еди. Себен, себеби, ол менин өзимниң намам, көкирегимде емис-емис ғана сес берип турған, лийкин, тутас бир нама қалпине де, нотаға да түспеген, тек, сес күйинде ғана жанымды тебирендирип жүрген намам, әжайып бир намам еди!* (8:41). Парцелляцияға ушыраған бағыныңқы қоспа гәптиң бағыныңқы жай гәп, яғный парцеллят бөлегинде қахарманның намаға деген ишки сезими сәўлеленген.

Демек, қоспа гәплерде жай гәплер сыяқлы парцелляция қубылысына ушыраўы мүмкин хэм бул гәпке айрықша мәни, экспрессия бериў мақсетинде қолланылатуғын стилистикалық курал болып табылады.

Авторлар тәрепинен парцелляция усылында коммуникатив жақтан толық гәпти бөлшеклеп бериў усылы мәлимлемени анағурлым дәрежеде мазмунлы, эмоционаллы, стилистикалық көз-қарастан мәнили етип көрсетиўи анық. **Мысалы:** *Булар және түн ишинде жүриўге мәжбүр болды. Бирақ атлары пәтли еди* (5:14); *Арасында барымтаның изи қан төгиспе жәнжеллерге барып тирелген пайытлары да болған. Бирақ бий урыларды көп услап отырмады* (4:27).

Көрсетип өтилген мысалларда парцелляцияға ушыраған дәнекерли дизбекли қоспа гәплердің парцеллят бөлимлеринде сөлеўшиниң пикир-ойы өзиниң тәсиршең, экспрессив тәрепи менен бас гәптен ажыралып турады.

Дәнекерли дизбекли қоспа гәп бөлшекленгенде оның қурамындағы жай гәплердің мазмуны тәрепинен бир биринен парқ қылып, гәптиң тийкарғы бөлими теманы, ал парцеллят бөлими рема хызметин атқарыўы нәтийжесинде пүткил конструкцияның экспрессив хэм тәсир күши артады: *Күн батыўға мейил берип қиятыр. Ешнйаз ахун намазлыгерде де азан дүмпегине минбеди* (5:97); *Әмиўдәрьяны, басқаның емес, өзимниң Әмиўдәрьямды көргим келер еди. Лийкин, бул этираплардан оны көриў мүмкин емес еди* (8:65).

Дәнекерли бағыныңқы қоспа гәплердің сыпатлаў принципери де барлық қоспа гәплерге тән дәстүрий структуралық-семантикалық классификациясына сәйкес қурылған.

Картотекамызға тийисли материалдардың анализи нәтийжесинде парцелляцияға ушыраған дәнекерли бағыныңқы қоспа гәплердің төмендеги түрлерин атап көрсетиўимиз мүмкин: 1) гәптиң тийкарғы бөлеги бас гәпте келип, парцелляцияға ушыраған бөлеги бағыныңқы гәпте келеди: - *Аманлық ҳештеңе дей алмай тығылды. Себеби, өзи де усы ойда еди* (4:71); *Ҳеш жерде ҳеш нәрсе жоқ, дайымнан кейисти еситип-еситип, Меңлибай ағаның өтирикли-ыраслы күле бергенин*

көргим келмейтуғын еди. **Себеби**, өзим жөгісиреп күлгенди келистире де алмайман, жақтырмайман да (8:94). 2) парцеллят қурамында салыстырмалы хызмет атқаратуғын бағыныңқы қоспа гәплер: *Мұғаллим бар ўақытта әжапамды оннан қызғанып жүрсем, енди оның қайтып келиўин күсей басладым. Себеби, ол келсе аўылға пайыз киреди. Ол келсе көмекши қызлар ўа-ҳаласы күлип ойнап, атызды басына көтереди. Ол келсе әжапамның қабағы ашылады* (6:259). 3) бағыныңқы гәплерде бас гәп пенен байланыс хызметин атқаратуғын лексикалық қайталанатуғын сөзлерден турыўшы конструкциялар: *Мына тентек текелер де соны биледи, қорқпайды ҳеш нәрседен. Себеби, қорықатуғын нәрсе дә қалмағандағы!* (8:152). Анализдің жуўмағына тийкар, шығармаларда ең көп тарқалған дәнекерли бағыныңқы қоспа гәплер болып, онда қоспа гәптің негизги бөлими бас гәпте, ал парцеллят бөлими бағыныңқы гәпте әмелге асырылады. Бул жағдайда парцелляция бағыныңқы гәпти актуалластырады.

Көркем әдебий текстлерде дәнекерли дизбекли, дәнекерли бағыныңқы қоспа гәплер менен бир қатарда жазыўшылар тәрәпинен көркем образ жаратыў мақсетинде парцеллят формасына ийе дәнекерсиз қоспа гәплер (буннан былай ДҚГ) конструкцияларыда қолланылып келинеди.

Дәнекерсиз қоспа гәплердің парцелляциясы синтаксис тараўында қыйын қубылыс болып, ең алды менен дәнекерсиз қоспа гәплердің синтаксис тараўындағы тутқан орны менен байланыс (сол себепли болса керек, Ш.М.Хайдаровтың «Бадий матнда парцеллятив конструкцияларнинг қўлланилиши» атлы өзбек тили лингвистикасындағы кең көлемдеги монографиясында қоспа гәплердің бул түрине жетерли дәрежеде кеўил аўдарылмай, тек қана дәнекерсиз байланған қоспа гәплерде де қоспа гәп компонентиниң парцелляциясы гүзетиледи... хәм басқа түрдеги қоспа гәплердеги сыяклы сезилерли дәрежеде болмайды деп, үш-төрт мысаллар бериў менен шекленген [10:89-90]). Бул мәселеге арналған пикиримизди «Илим хәм жәмийет» журналында жәрияланған мақаламызда билдирген едик [12:76-78].

Қарақалпақ синтаксиси илиминде өзиниң гиреўли орны бар илимпаз М.Дәўлетов өзиниң соңғы «Хәзирги қарақалпақ тилинде қоспа гәплер» атлы жумысында (Д. Сейдуллаева менен биргеликте) қарақалпақ тилиндеги қоспа гәплерди классификациялаўда соңғы принципке өтип, қоспа гәплерди үш түрге бөлип көрсетеди [3:144]. Яғный, соңғы ўақытта дәнекерли дизбекли, дәнекерли бағыныңқы қоспа гәплер менен бир қатарда дәнекерсиз байланысқан қоспа гәплерде жоқарғы оқыў орны оқыўлықлары хәм мектепке арналған оқыўлықларда да үйренилип келмекте.

Анализленген материаллардың жуўмағына көре, көркем әдебият текстлеринде ДҚГ дин

парцелляцияланған формалары авторлар тәрәпинен мәлимлемени анағурлым дәрежеде мазмунлы, эмоционаллы, стилистикалық көз-қарастан мәнили етип көрсетип бериў мақсетинде қоланылғанлығының гуўасы болды. Бул типтеги парцелляцияланған ДҚГ лердеги синтаксистлик мәнилері биринши гезекте предикатив бирликлердің ишки уйымласқан тәртиби менен байланыс. Атап өтетуғын болсақ, булар: 1. ДҚГ дин алдында жайласқан тийкарғы гәпке хәм де бөлшекленген (парцеллят) гәпке бирдей қатнаста болған екинши дәрежели гәп ағзасы. Мысалы: **Еле** баяғы жол, буннан еки жыл бурынғы жол. Жаңарған дымы жоқ (8:6); 2. ДҚГ дин алдында жайласқан тийкарғы гәпке хәм де бөлшекленген гәпке бирдей қатнаста болған контекст. Мысалы: 2) **Хәзир заман басқа**. Хәмме жетилискен. Хеш ким барар жерине жете алмай жолда қалмайды (7:4); 3) **Ертеңги күни** Аллаға аманатын тапсырғаныңда сен ушын қабырғасы қайысып ким жылайды? Сүйегиң қай журтта қалады? (8:120); 4) **Жаман болмадық**, Шерек әсир татыў жасадық. Уллы болдық, қызлы болдық. (7:143); Көрсетип өтилген мысалларда парцелляцияланған ДҚГ лер өз ара тығыз байланысқан. Буған себеп, ДҚГ дин алдында жайласқан (1-ши гәпте) тийкарғы гәпке хәм де бөлшекленген (парцеллят) гәпке бирдей қатнаста болған екинши дәрежели гәп ағзасы **еле** олардың тығыз байланысын тәмийинлейди. Кейинги парцелляцияланған ДҚГ де алдында жайласқан **контекст** тийкарғы гәплерге хәм де бөлшекленген (парцеллят) гәплерге бирдей қатнаста болып, олардың тығыз байланысын тәмийинлейди.

Буннан тысқары парцелляцияланған ДҚГ дин тығыз байланысын тәмийинлеў мақсетинде парцелляцияланған предикатив бирликлердің хәр биринде қайталаныўшы сөзлердің қолланылыўы. Мысалы: **Неге** анамның қайтыс болғанын кеўлим сезбеди?! **Неге** түсуме енбеди? (6:132); **Бурынлары** Меңлибай ағанын үйинен чай суў ишиўи керек еди. **Бурынлары** Меңлибай ағанын үйиңен аўқатланады екен (8:29); **Усы** савхоз қурадмасынан бурын усы кәрада барман. **Усы** савхоз қуралғалы бригад түўе, талай директорларың қолғаптай аўысты (8:90); **Тоңқылданып жүрип**, үйди сыпырып, чайын демлеп ишти. **Тоңқылданып жүрип**, кепкен пахтасын қалтаға тықты да есиклерди қулыплап, гилтин жемелигине байлап, қалтасын ийинине қағып салып жүрип кетти (9:179).

Жуўмақ. Улыўма айтқанда, парцелляцияланған қоспа гәплер қубылысы қарақалпақ тилинде де өзине тән өзгешеликлер хәм мүмкиншиликлерге ийе. Қарақалпақ тилинде парцелляцияға ушыраған қоспа гәплердің сыпатлаў принциптериде әдетте «парцелляцияланбаған» қоспа гәплерди сыпатлаў принциплеринен еш айырмашылығы жоқ, яғный сыпатлама қоспа гәплердің дәстүрий структуралық-семантикалық классификациясына сәйкес қурылған.

Әдебиятлар

1. Богоявленская Ю. В. Парцелляция в русском и французском языках: опыт сопоставительного когнитивно-семиотического исследования: монография / Ю. В. Богоявленская; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. – [2-е изд., дораб.]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2021. – С. 214. – Библиогр.: - С. 189–212. – ISBN 978-5-7996-3289-2. – Текст: электронный. – С.14.
2. Ефремов А.Ф. Язык Н.Г.Чернышевского [Текст] / проф. А.Ф.Ефремов. – Саратов: Саратов. Гос. Пед.ин-т, 1951. –С. 380. (Ученые записки. Кафедра русского языка / М-во просвещения РСФСР. Саратов. Гос. Пед. Ин-т).

3. Дәулетов М., Сейдуллаева Д. Хәзирги қарақалпақ тилинде қоспа гәплер. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 2010, 176-б.
4. Қайыпбергенев Т. Қарақалпақ дәстаны. Маман бий әпсанасы. – Нөкис: «Билим», 2018, 512-б.
5. Мамбетов К. Бозатаў: Роман хәм Повестлер. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1986, 332-б.
6. Нызанов М. Таңламалы шығармалары. VII том. – Нөкис: «Билим», 2018, 424-б.
7. Нызанов, М. Таңламалы шығармалары. VIII том. (Роман, гүрриңлер, драббллер). – Нөкис: «Билим», 2018, 312-б.
8. Сейитов Ш. Ығбал соқпақлары. Роман. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1975, 324-б.
9. Сейитов, Ш. Халқабад. Роман. Биринши китап: Шар бузыў. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977, 324-б.
10. Хайдаров Ш.М. Бадий матнда парцеллятив конструкцияларнинг қўлланилиши. Монография. – Тошкент: «Методист нашриёти», 2023, 136-б.
11. Халмуратов Т.Ж. Хәзирги қарақалпақ тилинде парцелляция қубылысы ҳаққында. // «Илим хәм жәмийет», 2024, (№4/1), 62-64-б.
12. Халмуратов Т.Ж. Хәзирги рус хәм қарақалпақ тиллеринде биргелкили қурамлы дәнекерсиз қоспа гәплердин гейпара теориялық мәселелери. // «Илим хәм жәмийет», 2024, (№2/1), 76-78-б.

РЕЗЮМЕ. Мақола ҳозирги қарақалпақ тилида қўшма гап шаклидаги парцеллятив конструкцияларини ўрганишга бағишланган.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена изучению парцеллированных сложных конструкций в современном каракалпакском языке.

SUMMARY. The article is devoted to the study of partial complex constructions in the modern Karakalpak language.

KÓRKEM SHÍĠARMALARDA DIALEKTLIK VARIANTLARDÍN QOLLANÍLIWÍ

D.Y.Xalmuratova – tayanish doktorant

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so‘zlar: badiiy asar tili, dialekt, dialektga mos variant, frazeologik variant dialektizm.

Ключевые слова: художественной язык, диалект, диалектной вариант, фразеологический вариант диалектизма.

Key words: Artistic language, dialect, dialectal variant, phraseological variant of dialectism.

Kórkem shıǵarma insanlardı jaqsılıqqa jeteklewshi kúsh sanaladı. Sebebi, insan kórkem shıǵarmanı oqıw arqalı, onıń qúdiretli kúshinen nár alıp, ómirdiń jaqsı hám jaman táreplerin úyrenip, ómirge bolǵan kózqarası, pikirlew dúnyası keńeyedi. Biz kórkem shıǵarmalardı oqıw arqalı hár qanday xalıqtıń ómirin, jasaw sharayatın, turmıstırishiligin, tariyxın, mádeniyatın, úrp-ádet, dástúrlerin úyrenemiz. Kórkem sóz sheberi turmısta bolıp atırǵan waqıyalardı kórkem shıǵarmalarda keńnen sáwlelendirip, óz elegenin ótkerip, tilimizdiń sarqılmas bulǵınan paydalanıp, tilge jan endiredi. Sebebi, jazıwshı, shayırdıń atın dúnyaǵa tanıtatuǵın onıń qunlı dóretpeleri sanaladı. Qaraqalpaq ádebiyatınıń kórnekli wákili K.Mámбетov: «Ádebiy kórkem shıǵarma jeke avtorlardıń toǵanlıarı, ózi jasap turǵan dáwirge bolǵan kózqarasları tiykarında ómirde bolıp atırǵan qubılıslardı jıynaqlap, kórkem súwretlew tiykarında maydanǵa keledi» degen edi [1:42]. Sonlıqtan da, kórkem shıǵarmalarda avtor bayanlap atırǵan waqıyanıń haqıyqı kórinisin kóriwimizge boladı.

Hár qanday kórkem sóz sheberleri shıǵarmanıń janlı shıǵıwı ushın, haqıyqı ómirdiń kórinislerin beriw ushın dialektlik sózlerden de paydalanadı. Dialekt – bul aymaqlıq baylanıstıń nátiyjesinde qalıplesken, grammatikalıq qurılısında, sózlik quramında óz ózgesheliklerine iye bolǵan tildiń jergilikli variantı, óz ara bir-birine jaqın bir neshe sóylesimlerdeń jıyındısı [2:5]. Jazıwshı óz shıǵarmasında dialektizmlerdi qaharmannıń minez-qulqın, psixologiyasın kórsetiwde, onıń portretin súwretlewde, sonıń menen birge sol ortalıqtıń kórinisin, xalıqtıń jasaw tirishiligin, mádeniyatın, úrp-ádet, dástúrlerin ashıp beriwde qollanadı.

Til biliminde variantlılıq qubılısı júdá qızıqlı qubılıs. Variantlılıq qubılısı óziniń hár muqamda keliwi, ráńbärenligi menen ajralıp turadı. Jazıwshı-shayırlar

shıǵarmalarında bir sózdi qaytalay bermey, olardıń tilimizdegi basqa da variantların orınlı qollanıp, shıǵarmanıń kórkemliliğin asırıw maqsetinde paydalanadı. Sóz variantları, tiykarınan, úsh túrli belgi menen ajratıladı: a) sózdiń túbirlerinde ortalıq uqsashlıq bolıwı kerek; b) leksika-semantikalıq uqsashlıǵı saqlanıwı kerek; v) seslik ózgesheligi leksika-semantikalıq ózgeris tuwdırmawı kerek [3:119]. Kórkem shıǵarmalardıń tilinde dialektke tán variantlar shıǵarmanıń qunlılıǵın asırıwda úlken áhmiyetke iye. Dialektke tán variantlar shıǵarmada avtor hám qaharmannıń tilinen berilip, kórkem shıǵarmanıń janlı, tásirli, obrazlı shıǵıwın támiyinleydi. Dialektlik sózler ádebiy tildegi sózler menen variant boladı. Olardı kórkem shıǵarmalarda qollanıwına qaray eki toparǵa bólip alıp qaraymız:

1. Jeke sózlerdiń hám sóz dizbekleriniń bir-birine variant bolıwı.

2. Frazelogiyalıq sóz dizbekleriniń quramında kelgen sózlerdiń bir-birine variant bolıwı.

1. Jeke sózlerdiń hám sóz dizbekleriniń bir-birine variant bolıwı. Kórkem shıǵarmalardıń tilinde dialektlik jeke sózlerdiń hám sóz dizbekleriniń ádebiy tildegi sózler hám sóz dizbekleri menen variant bolıwı shıǵarmanıń janlı shıǵıwında, belgili bir aymaq kórinisin anıq ashıp beriwde xızmeti oǵada úlken. Misalı: **Taban soqpaq – ayaq soqpaq:** Buwday quwırmashtıń iyisi úyge qayırılǵan **taban soqpaqqa** túsiwden-aq murnımdı jarǵan edi (S.Bahadırova, «Hayallar»). Balalıqta omba qardı ombalap, azannan keshke shekem qońsılarımızdıń úylerine baratuǵın **ayaq soqpaǵımızdı** tazalap úlgere almadıq. (Ó.Ótewliev, «Qarlıǵash uya salǵan úy»).

Gúlshe jer-móldek jer-qıytaq jer: Keshke deyin otız sotıx tórt gúlshe jerge másh, lobiya egip tasladıq. (J.Aymurzaev, «Jetimniń júregi».)